

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглянуто проблеми формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя шляхом активізації самопізнання на початковому етапі навчання у ВНЗ. У статті обґрунтовується поняття, зміст та структура професійно-психологічної спрямованості, особливості її сформованості у студентів педвузу, визначаються критерії діагностування (мотиви вибору та здобуття професії вчителя; загальна спрямованість навчально-професійної діяльності; інтерес до психолого-педагогічних знань; особливості професійного самовизначення; мотиваційні характеристики організаторської та комунікативної діяльності майбутнього вчителя; схильність до певного стилю спілкування при розв'язанні педагогічних ситуацій) та рівні її сформованості у студентів-педагогів (високий, середній, низький).

Ключові слова: *мотиви, особистісне зростання, професійно-педагогічна спрямованість, професійно-психологічна спрямованість, самопізнання, спрямованість особистості, формування, інтерес.*

Постановка проблеми. У сучасній соціально-політичній і культурно-історичній ситуації, яка склалася в Україні, освіта повинна стати однією з умов відродження та розвитку самої держави, а психологізація й педагогізація свідомості громадян та високий загальнокультурний і фаховий рівень молодих спеціалістів - фундаментальними умовами кардинальних суспільних змін [2].

Таким чином, актуальність обраної теми визначається, насамперед, завданнями реформування освіти в Україні, необхідністю підготовки високо кваліфікованих і психологічно грамотних учителів з особистісно-орієнтованою спрямованістю в навчанні та вихованні учнів. У зв'язку з цим все більш вагомими стають дослідження, пов'язані з виявленням умов, шляхів та засобів особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя у процесі його професійної підготовки.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя, розкритті її змісту і структурних компонентів, виявленні особливостей формування у навчально-виховному процесі та шляхів оптимізації цього процесу на початковому етапі професійно-психологічної підготовки у ВНЗ.

Результати теоретичного дослідження. Вивчення проблеми формування особистості майбутнього вчителя репрезентовано у психолого-педагогічній літературі широким колом дослідників (Б. Ф. Баєв, Ф. М. Гоноболін, Л. В. Долинська, М. І. Дьяченко, І. О. Кандибович, А. Й. Капська, Є. О. Климов, Я. Л. Коломенський, Н. В. Кузьміна, М. В. Левченко, С. Д. Максименко, О. Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, Л. М. Проколієнко, В. А. Семиченко, О. В. Скрипченко, В. О. Сластьонін, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.). Більшістю з них відзначається, що важливою умовою успішності процесу підготовки майбутнього фахівця є його позитивна мотивація на професію вчителя, його особистісна спрямованість на успішне вирішення завдань педагогічної діяльності.

У формуванні цього структурного компоненту особистості фахівця значну роль відіграють психолого-педагогічні знання та усвідомлення студентами їх ролі у професійному становленні (Г. С. Абрамова, І. М. Бгажнокова, Я. І. Бурлака, Л. В. Долинська, Л. І. Захарова, С. Д. Максименко, С. О. Мусатов, В. А. Семиченко, О. В. Скрипченко, О. С. Тарновська, Л. М. Фридман, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.). Виходячи з їх положень, ми вважаємо можливим виокремити професійно-психологічну спрямованість (ППС) майбутнього вчителя як таке динамічне психологічне утворення, що характеризується усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними мотивами, які визначають стійке, тривале, активно-дійове, позитивне ставлення особистості до оволодіння психологічними знаннями, вміннями й навичками і забезпечує майбутнім педагогам ефективність вирішення виховних, освітніх та розвивальних завдань у майбутній професійній діяльності [3].

Між професійно-педагогічною і професійно-психологічною спрямованістю особистості студента-педагога існує, на нашу думку, діалектичний взаємозв'язок. Суть взаємодії цих компонентів загальноособистісної спрямованості полягає в тому, що добре побудований процес професійно-психологічного навчання створює сприятливі умови не тільки для подальшого розвитку та закріплення якостей, яких вони набули до вступу у ВНЗ, але й розвитку і формування нових, професійно важливих якостей, психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, тобто цілісного формування всебічно розвинутої особистості майбутнього педагога, його професійно-педагогічної спрямованості [4].

Ми розглядаємо професійно-психологічну спрямованість як стрижень особистості майбутнього вчителя, від сформованості якого залежить, як саме, яким чином будуть вирішуватися особистістю професійно-педагогічні завдання. Переважання традиційної системи психологічної освіти у ВНЗ з використанням пояснювально-ілюстративних методів навчання, а також відірваність пропонованих знань від завдань майбутньої діяльності мало активізують пізнавальний інтерес студентів до психології, що, в кінцевому результаті, не забезпечує необхідного рівня загальнокультурного та загальнопсихологічного розвитку особистості вчителя. Звідси випливає необхідність пошуку шляхів підвищення інтересу студентів до засвоєння психолого-педагогічних знань та вироблення вмінь перенесення їх у майбутню практичну діяльність, тобто формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

На основі проведеного нами аналізу робиться висновок про необхідність пошуку та обґрунтування шляхів, факторів і умов, які б забезпечили більш ефективний вплив психології на професійну підготовку майбутнього вчителя, активізували у нього стійкий інтерес до психологічних знань та уміння здобувати їх самостійно і застосовувати при вирішенні педагогічних завдань, тобто формували у нього професійно-психологічну спрямованість.

Методика та процедура дослідження. Дослідження здійснювалися в Навчально-науковому інституті соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс методів дослідження: теоретично-критичний аналіз психолого-педагогічної наукової літератури; спостереження, бесіди, анкетування, тестування, проєктивні методики та нестандартизовані запитальники, психодіагностичні методики вивчення особистості, психолого-педагогічний експеримент, статистичні методи обробки отриманих даних. Визначений комплекс методів та конкретних методик дослідження дозволив виявити особливості формування кожного з компонентів професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки.

Науково-дослідною роботою було охоплено близько 100 студентів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького різних курсів та факультетів.

Аналіз результатів дослідження. Кількісний аналіз рівнів сформованості (ППС) особистості майбутнього вчителя показав, що високий рівень проявляють біля 11% студентів. Це здебільшого студенти, які переконані у значенні психології для особистісно-професійного зростання та проявляють до неї інтерес. На жаль, до п'ятого курсу кількість студентів цього рівня збільшується мало (15,4%), що є свідченням того, що рівень сформованості ППС протягом навчання в вузі практично не змінюється.

Найбільша кількість студентів першого і п'ятого курсів мають низький рівень сформованості ППС (53,4% та 46,7% відповідно). Якщо на початку навчання у ВНЗ цьому низь є пояснення, то на п'ятому - це тривожний показник відсутності особистісно-професійного зростання.

При визначенні чинників впливу та конкретних засобів формування ППС особистості студента педвузу, базуючись на сформульованих науково-теоретичних засадах і структурі цього психологічного утворення, ми виходили з того, що цей процес буде ефективним за умов активізації всіх її структурних компонентів: когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового.

Найбільш ефективним засобом і прийомом організації самопізнання є співставлення себе з іншими, а не індивідуальний самоаналіз, а тому ми зупинились на груповій формі роботи, яка забезпечує активність кожного студента, включення його когнітивної та емоційної сфер, зворотній зв'язок від інших членів груп, що дозволяє знайти опору в сильних сторонах своєї особистості, виробляє прийняття себе та інших.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Узагальнення отриманих результатів дослідження підтвердило висунуту нами гіпотезу і дало можливість сформулювати наступні **висновки**:

Сучасні завдання реформування освіти в Україні та підготовки вчителя вимагають формування у студентів педвузу у процесі професійної підготовки таких особистісних утворень, які б забезпечували високий рівень досягнень у майбутній діяльності, зокрема професійно-педагогічної: спрямованості особистості майбутнього вчителя, стрижневим компонентом якої є професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя.

Когнітивні, емоційно-оцінні та поведінкові характеристики професійно-психологічної спрямованості безпосередньо впливають на активність студента та по-різному проявляються у прагненні до оволодіння психологічними знаннями в навчально-пізнавальному процесі при вивченні курсів психології [1].

Якісно професійно-психологічна спрямованість особистості кожного студента характеризується зв'язком із реальним навчально-пізнавальним процесом із курсів психології та майбутньою професійно-педагогічною діяльністю і характеризується певним рівнем сформованості, усвідомленості та активності.

Критеріями сформованості ППС особистості майбутнього вчителя є: мотиви вибору та здобуття професії вчителя; загальна спрямованість навчальної діяльності; інтерес до психолого-педагогічних знань; особливості професійного самовизначення; мотиваційні характеристики організаторської та комунікативної діяльності майбутнього вчителя; прояв стилю педагогічного спілкування як поведінкового компоненту професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Сучасна практика роботи ВНЗ свідчить про наявність у більшості студентів низького рівня сформованості ППС особистості, який характеризується здебільшого ситуативними мотивами вибору професії вчителя, інфантильною спрямованістю навчально-професійної діяльності, недостатнім усвідомленням вимог майбутньої професії та власних особистісних якостей, пасивним ставленням до дисциплін психолого-педагогічного циклу, низькою пізнавальною активністю, недостатнім-розвитком мотиваційних характеристик становлення комунікативних та організаторських умінь, схильністю до авторитарного стилю педагогічного спілкування.

Механізмом формування професійно-психологічної спрямованості майбутніх педагогів в умовах ВНЗ виступає психолого-педагогічна рефлексія особистості кожного студента, що детермінує готовність до осмислення необхідності й важливості психологічних знань для педагога як спеціаліста, а підвищення її рівня можливе за умов докорінної зміни негативних, деструктивних установок та підвищення психолого-педагогічної рефлексії особистості студента через проведення цілеспрямованої роботи по самопізнанню засобами психології й формування в майбутніх педагогів стійких переконань у необхідності і важливості психологічних знань.

Разом з тим, ми усвідомлюємо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу її дослідження вбачаємо у поглибленому аналізі цілісної системи формування професійно-психологічної спрямованості засобами дисциплін психолого-педагогічного циклу протягом всього періоду навчання у педагогічному ВНЗ, у подальшому пошуку й конкретизації її критеріїв та методів і методик їх вивчення.

Використані джерела

1. Вачков И. В. Введение в профессию "психолог": Учеб. пособие / В. И. Вачков, И. Б. Гриншпун, Н. С. Пряников; Под ред. И. Б. Гриншпуна. - 3-е изд., стер. - М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", - 2004. - 464 с.
2. Долинська Л. В. Формування в майбутніх учителів спрямованості на підвищення психолого-педагогічної компетентності // Науково-методичні проблеми викладання психолого-педагогічних дисциплін: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Мелітополь, 1995. - С. 159-163.
3. Долинська Л. В. Підвищення соціально-психологічної компетентності вчителя в процесі його професійної підготовки // Нові педагогічні технології з проблем гуманізації та демократизації навчально-виховного процесу в освітніх закладах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Черкаси, 1998. - С. 147-149.
4. Пряхников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. / Н. С. Пряхников - М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 2006. - 256 с.

Katkova T., Yanenko M.

THE FORMATION OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL ORIENTATION OF THE FUTURE TEACHERS' PERSONALITY

The article deals with the formation of professional and psychological orientation of the future teacher's personality by activating self-knowing during the first years of studying at university. In the article the concept, content and structure of vocational and psychological orientation, peculiarities of its formation in the students of Pedagogical Institution of Higher Education are substantiated, the diagnostication criteria (motives of choice and obtaining the teaching profession, the general orientation of educational and professional activities; interest in psychological and pedagogical knowledge; the peculiarities of professional self-determination, motivational characteristics of the future teacher's organizational and communicative activity, inclination to a certain style of communication in solving pedagogical situations) and the levels of its formation of the pedagogical students are defined.

The basic technique has been a controlled introspection, through which students have got acquainted with their own "Self, the impact on our lives and self-development of others has been detected, our abilities to personal development, the acceptance of such sets as will to self-knowledge, the desire to know the truth about themselves, openness to inner world, the acceptance of self and others, intuition trust etc. Students' awareness of the need for psychological knowledge for a teacher as a specialist, the sense of self-confidence, students' activity at the classes of psychology studying courses have increased; the expressing need for discussion of personal psychological problems, self-criticism, the need to improve personal skills and teaching abilities have become more visible, the number of people willing to devote themselves to children and work according to the chosen profession has increased.

Key words: *motives, personal development, professional and pedagogical orientation, vocational and psychological orientation, self-knowing, personality orientation, formation, interest.*

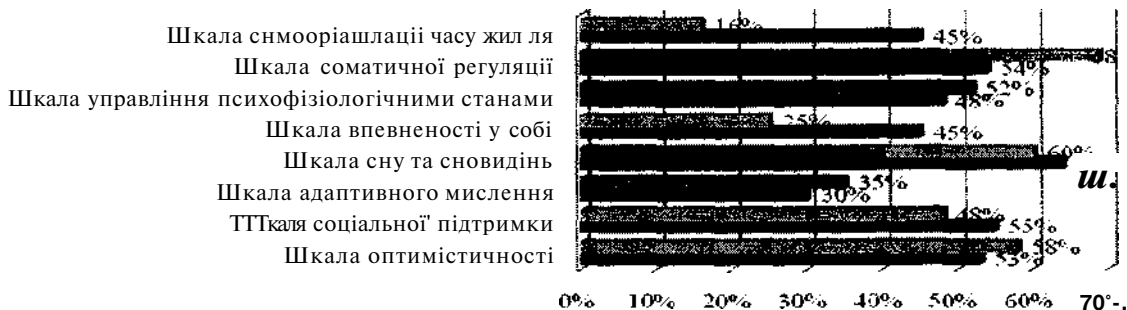
Стаття надійшла до редакції 22.10.2014

особистості [5, с. 10-14]. Окрім того, на сьогоднішній день налічується незначна кількість робіт, присвячених вивченню стресогенних чинників, що впливають на професійне становлення, розвиток стресостійкості майбутнього психолога.

Методика та процедура дослідження. Діагностичне дослідження з проблеми вивчення процесу виникнення стресу у майбутніх психологів в період навчання у вузі проводилося серед студентів IV-V курсів Мелітопольського гуманітарного університету імені Б. Хмельницького соціально-гуманітарного і хіміко-біологічного факультетів, спеціальностей - "Практична психологія. Соціальна робота", "Біологія. Практична психологія". Загальна вибірка складає 80 осіб.

З метою вивчення характеристик стресостійкості майбутнього практичного психолога респондентам було запропоновано наступні методики: "Опитувальник адаптивності до стресу" (Розов В. І.), "Копінг-поведінка в стресових станах" (автори: С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеме, М. І. Паркер; використано адаптований варіант Т. А. Крюкової), анкета "Соціально-психологічні причини стресу".

Аналіз результатів дослідження. Методика "Опитувальник адаптивності до стресу" (Розов В. І.) надала можливість виявити адаптаційний потенціал майбутніх практичних психологів.

• Процентне співвідношення V курс • Процентне співвідношення IV курс

Рис. 1. Адаптивність до стресу майбутніх фахівців

Відповідно до отриманих даних, ми можемо спостерігати тенденцію зниження у студентів V курсу рівня впевненості у собі, соціальної підтримки та вміння конструктивно організувати та використовувати власний час. На основі отриманого відсоткового співвідношення ми прорахували загальний індекс адаптації до стресу (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення загального ІНПЕКСУ АС

Показник АС	Відсоткове співвідношення	
	IV курс	V курс
Високий	16%	14%
Середній	38%	57%
Низький	46%	29%

В таблиці 1 показано, що у студентів V курсу домінує середній рівень адаптації до стресу (57%), а у студентів IV курсу - низький рівень (46%). Відповідно, у студентів цього курсу недостатньо сформовані адаптаційні конструкції особистості, і це пов'язано як з життєвим досвідом, так і з можливістю повноцінно використовувати внутрішні ресурси.

За результатами проведення методики "Копінг-поведінка в стресових станах" виявлено, що домінуючим стилем поведінки для студентів V курсу є орієнтація на вирішення завдання (66,25%), тобто активний пошук інформації та можливостей здійснювати діяльність у стресових ситуаціях. Частіше за все такий пошук може спричинити емоційну напруженість та психологічний дискомфорт, але є ефективним щодо розвитку адаптаційних та стресозахисних ресурсів особистості.

Другим за значущістю для студентів V курсу є стиль поведінки "орієнтація на емоції" (55%) - емоційне сприйняття стресогенної ситуації, що призводить до виникнення нервово-психічного напруження; третьою за значущістю є стратегія, орієнтована на уникнення (52%) - тобто прагнення відсторонитися від стресогенної ситуації, з метою збереження психічного комфорту, але без розв'язання конкретної проблеми. У студентів IV курсу, навпаки, переважає стратегія, спрямована на емоційне сприйняття стресогенної ситуації (73%) та стратегія уникнення проблеми (64%).

Засобом використання анкети "Соціально-психологічні причини стресу", ми виявили ті фактори та причини, з якими стикається сучасний студент в процесі професійного самовизначення. У зв'язку з тим, що кожний з опитуваних вказував кілька причин, в процесі підрахунку результатів з кожної шкали були відібрані числа, що перевищують 100%. Для того, щоб упорядкувати отримані дані, числа були перелічені нами таким чином, щоб можна було оцінити рівень стресогенності кожної з оцінюваних сфер життя опитуваних.